

Post Keynesgil Makro Açıdan Türk Tarımında Enflasyon

Cem Mehmet BAYDUR

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
cbaydur@mu.edu.tr*

Öz

2014 yılında Türkiye'de fiili enflasyon oranı, %5 olarak belirlenen enflasyon hedefinin üzerindedir. Enflasyon hedefindeki sapmadan tarımsal ürün fiyatlarındaki artış da sorumlu tutulmaktadır. Ancak bu artışın tarımdaki olumsuz hava koşullarından dolayı geçici olduğu iddia edilmektedir. Çalışmada, tarımsal ürün fiyat artışlarının geçici olup olmadığı Türkiye tarım sektöründeki bölüşüm ilişkileri çerçevesinde araştırılmaktadır. Aynı zamanda bölüşüm ilişkileri ve tarımsal ürün fiyatları Post Keynesgil çerçevede ele alınmaktadır. Makalede çiftçi ve aracılar arasındaki bölüşüm verileri, yatırımlar ve tasarruflar farkı gibi temel makro veriler yardımıyla hesaplanmaktadır. Hesaplama sonucunda 2002-2013 döneminde aracı karları %13 oranında artarken çiftçi gelirleri %6 oranında azalmıştır. Makalede tarım sektöründeki bölüşüm süreci böyle devam ettiği sürece, tarımsal ürün arzının azalacağı ve tarımsal ürün fiyatlarındaki artışın sürekli olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarımda Bölüşüm, Tarımda Enflasyon ve Birikim.

JEL Sınıflandırma Kodları: E25, E12, E31.

The Turkish Agriculture Inflation of Post Keynesian Perspective

Abstract

As of 2014, the real inflation rate in Turkey is over the inflation target of five percent. An increase in agricultural product prices are being holded responsible for the deviation of inflation from the target. However, it is claimed that this increase is temporary due to the unfavorable weather conditions. In this study, it has been searched for Turkish agricultural sector whether the increase in agricultural product prices is temporary or not under the framework of the distribution relations. At the same time, distribution relations and agricultural product prices are discussed within the Post Keynesian framework. The distribution data between farmer and intermediaries is counted by a macro data such as the difference between investments and savings. As a result of the calculation for 2002-2013, intermediaries' profits increased by 13% but farmers' incomes diminished by 6%. It is concluded in this study that the agricultural supply would diminish but prices would increase permanently if the distribution process continues within the agricultural sector by this way.

Keywords: Distribution in Agriculture, Agricultural Inflation and Accumulation.

JEL Classification Codes: E25, E12, E31.

Atıfta bulunmak için...| Baydur, C.M. (2015). Post Keynesgil Makro Açıdan Türk Tarımında
Cite this paper...| Enflasyon. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 749-762.

Geliş / Received: 29.04.2015

Kabul / Accepted: 22.07.2015

Çevrimiçi Erişim / Available Online: 31.07.2015

DOI: 10.18074/cnuibf.248

1. Giriş

Türkiye 2002 yılından itibaren örtük veya açık olarak enflasyonla mücadele etmektedir. Bu süre içinde hedeflenen enflasyon değerlerinin hiç birine ulaşılamamıştır. Türkiye’de enflasyon hedeflemesindeki başarısızlıklar bazı dönemlerde enerji fiyatları bazı dönemlerde vergi ve kurlarda ortaya çıkan şoklara bağlanarak savunulmaktadır (TCMB, Enflasyon Raporu 2010-2014). Son günlerde (2014 yılı için) enflasyon hedeflerinin tutmamasından tarım kesimi ve bu kesimde yaşanan şoklar (don, yağış, kuraklık v.b.) sorumlu tutulmaktadır¹. Bilindiği üzere şoklar er ya da geç biter. Bunun için de şokların beklenen değeri sıfırdır. Dolayısıyla tarım ürünleri ve enflasyonda ortaya çıkan artışa geçici olarak bakılmaktadır. Bu çalışma, tarımda iddia edilen geçici fiyat artışı ve enflasyon konusundaki kuşkuyla açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla “Türk tarımında ortaya çıkan fiyat değişimleri şoklara değil de daha derin yapısal problemlere bağlı olabilir mi?” sorusunu sormak bilimsel ve politik bir zorunluluktur. Bugün tarım da kapitalist ekonominin bir parçasıdır. Kapitalist ekonomide üretim yapmanın nedeni kar ve birikimdir. Eğer tarım sektöründe ortaya çıkan fiyatlara sadece alternatif maliyetler ve üretime olan talebi belirleyecek değişkenler olarak bakılırsa tarımsal fiyatlardaki artış eksik ve yanlış değerlendirilmiş olabilir. Tarım piyasasındaki fiyatların fonksiyonları sadece kaynak dağılımı ve tarımsal üretimin tüketiciler arasındaki dağılımını belirlemek değildir. İktisat teorisi açısından fiyatların iki fonksiyonu vardır. (1) Fiyatlar hangi alternatif koşulların ne olduğunu gösterir ve (2) üretime olan talebi belirler (Minsky, 2013, 143). Klasik iktisatta fiyat mekanizması malları ve kaynakları üreticiler ve tüketiciler arasında faydayı maksimize edecek şekilde dağıtmaktır (Akat, 1980, 109-125). Tarımsal ürün fiyatlarındaki değişimin anlaşılması için Post Keynesgil bir makro fiyat teorik çerçevesi gereklidir. Böyle bir makro fiyat teori tarımsal ürün fiyatlarının gelir, bölüşüm, karlılık, yatırım ve birikim gibi temel kapitalist sorunlarla olan bağlantılarını ele almaya imkan verir. Post Keynesgil bir tarımsal ürün fiyat çözümlemesi Türkiye’de tarımda ortaya çıkan enflasyonun kalıcı olup olmadığının anlaşılmasına yardım edecektir.

Türkiye’de tarımdaki gelir dağılımını ve fiyat gelişmelerini makro anlamda incelemek veri yetersizliğinden dolayı mümkün değildir. Ama tarımsal fiyat ve gelir dağılımında elde edilebilecek veriler belli bir ürüne ait olmakta ya da çiftçilerle yapılan anketler yardımıyla özel gelir dağılımındaki gelişmeler konusunda sınırlı saptamalar yapılabilmektedir. TÜİK’in “Kazanç Yapısı” anketi ücretli kesim için yapılsa bile sadece 2006 ve 2010 uygulanmış ve tarımdaki ücretli, patron ve ücretsiz aile işçisi ayrımı yapılmamış, sadece üretici veya patron geliri verilmiştir. Bütün bu eksiklere rağmen diğer Türk tarımındaki gelir dağılımı ile ilgili genel özelliklerden biri şudur: “Özellikle 1980’den sonra, Türkiye’de sermaye birikimi, fiyat makası yolu ile tarımdan aktarılacak şekilde programlanmış, tarım âdeta sömürüye açılmış, iç ticaret hadleri, kimi zorlama araştırmaların aksine, tarım aleyhine işleyecek şekilde kurgulanmıştır” (Talas,

2009, 114). Girdi ve ürün fiyatlarındaki gelişmeler de tarımdaki gelir dağılımındaki bozulma sürecini net bir şekilde göstermektedir. Tan ve Karaönder (2013)'e göre; “mazot, gübre, elektrik gibi tarımsal girdilerin fiyatları çok yüksektir. Kredi borçları artmakta ve desteklerde azalmaktadır. Üreticilerin ödeyemedikleri ve takipteki tarım kredileri 2007’de 305 milyon TL iken, 2008’de 451 milyon liraya, 2009’da 941 milyon liraya yükselmiş ve 2010’da 1 milyar lirayı aşmıştır. Desteklerin sektörlere dağılımında tarım sektörü aleyhine gelişmeler görülmüştür. 2010 yılında yatırım teşviklerinin %5,1’i tarıma verilmişken, 2011 yılında tarım sektörüne verilen teşviklerin oranı %2,8’e düşmüştür”. Akder’e göre “enerji (petrol) fiyatlarındaki artış, yalnız tarım ürünleri fiyatlarını artırmakla kalmıyor. Etkiler birbirine dolanarak tarımsal üretim girdi maliyetlerini, özellikle yakıt, gübre ve taşıma maliyetlerini (navlun) de artırıyor. Bazı gübrelerin fiyatı 2008’in ilk aylarında 2007 yılına göre yüzde yüz altmış arttı. Navlun ücretleri de 2006-2007 döneminde iki misline çıktı (FAO 2008). Örneğin pahalı gübrenin daha az kullanılması da verim düşüklüğü, arz kısılması ve fiyat artışı yönünde etki yapıyor. Öte yandan artan doğalgaz ve petrol (enerji) fiyatları gübrenin üretim maliyetleri ve taşınmasını da pahalılaştırıyor” (Akder, 2008, 58). Tarımdaki nisbi fiyat değişimi ve bölüşüm ilişkileri arasında güçlü bir bağ vardır. “Herhangi bir tarımsal (veya tarıma dayalı) ürünün nihaî fiyatını tüm bileşenlerine ayırdığımızda, pazarlama zincirinin çeşitli halkalarında yer alan aktörlerin katma değer veya maliyet/girdi öğeleri olarak bir birim pazarlanan üründen aldıkları paylar ortaya çıkmış olur. Bu tür bir şemanın paylaşım oranlarının nicel olarak belirlenmemiş olduğu durumlarda dahi, pazarlama zincirinde karşı karşıya gelen aktörleri doğrudan ilgilendiren fiyatların (fiyat makaslarının) zaman içinde seyri, bu aktörler arasındaki bölüşüm ilişkilerinin hangi doğrultuda, hangi aktörün lehine, hangisinin aleyhine ve ne kadar değiştiğini ortaya koyar. Farklı bir ifadeyle, ana bölüşüm şeması bilinmeden, pazarlama ilişkileri içinde meydana gelen bölüşüm değişimlerini doğrultu ve oransal olarak belirlemek mümkün olur.

“İç (net trampa) ticaret haddi de (TİTH’nin) gelir bölüşümündeki değişimi ortaya koyan istatistikî bir göstergedir...Bölüşüm ilişkileri açısından TİTH’nin seyri, piyasaya dönük küçük üreticiliğe (“küçük meta üretimi”ne) dayalı bir tarımsal yapıda, dolaysız üreticinin (köylü/çiftçinin) geriye dönük piyasa bağlantıları aracılığıyla “sıkıştırılma” (daha doğrusu sömürülme) derecesindeki değişimin doğrultusunu ve büyüklüğünü ortaya koyar. Daha somut olarak, pazarlanan birim ürün içinden çiftçinin/köylünün eline geçen gayri safi üretim değeri ile tarımsal olmayan üretim giderleri (ve “tüketim fonu”) arasındaki marjda meydana gelen değişimleri TİTH temsil eder” (Boratav, 2009, 10). Tablo1’de de görüldüğü üzere fındık hariç iç ticaret haddi çiftçiler için olumsuz yönde gelişmiştir. Boratav’a göre verimden arındırılmış bölüşüm bozulmasına bakıldığında 2007 yılında çiftçi aleyhine bölüşüm %3,5 bozulmuştur (Boratav, 2009, 18). Genel veriler yanında özel ürün bazında da benzer gelişmeler görülmektedir.

**Tablo 1: Tarımsal Ürünlerin Görelî Fiyat Hareketleri, Endeksler
(Çiftçinin eline geçen / toptan eşya (üretici) fiyatları)**

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Fındık	Ayçiçeği	Pamuk
1976	100	100	100	100	100	100
1988	63,1	73,5	69,3	127,1	67,6	63,5
1192	74,8	85	93,3	85,2	76,7	63,4
1997	96,4	98,2	78,9	144,2	85,7	68,7
1998	92	93,9	91,9	169,3	91,4	60,7
1999	85,5	90,6	88,3	164,6	74	47,3
2000	75,9	86,2	84,1	153,6	62	49,4
2001	75,7	80,6	85,5	121,9	63,5	45,3
2002	81,5	78,6	90,2	101,5	67,8	36,6
2003	86,2	83,1	86,5	91,8	98,6	45,1
2004	88,4	91,9	83,4	166,9	97,4	40,7
2005	80,9	79	59,8	225,4	85,8	34,3
2006	79,9	77,2	73,7	110,7	79,2	34,8
Yıllık Yüzde Değişim						
1998- 2006	-0,54	-1,71	-3,36	-1,45	2,05	-5,8

Kaynak: Boratav (2009, 9-24)

İslamoğlu'nun Muğla tütün üretimi üzerine tezindeki derinlemesine mülakatlar incelendiğinde tarımdaki bölüşümün Türkiye'de nasıl geliştiği de görülebilir. “... (2000 yılı öncesiyle) Çok fark var on yıl önce ondan daha önceki yıllarda tütün devlet destekli olduğu için yıllık artışı belliydi. O gün mesela 3 liraya satıyorsun ertesi sene 4 liraya satmaya şeyimiz vardı. Şimdi tüccarlar yıllık bize diyorlar ki 8 milyon 750 lira (8 lira 75 kuruş) geçen seneki anlaşma işte. Sen tütün dik, işle yap tuttuk 6 milyon liradan (6 liradan) tütün verdik 6 milyondan (6 liradan). Daha önce bir büyük rakıya satılıyormuş o, bizim ufaklığımızda. Şimdi büyük rakının bile oldu 35-40 (lira) arasında bizim tütünün fiyatı 6 lira sigara paketi 7 milyon lira. Tütün bu tütün... Çok farklı tabi ya. Ben 1994 yılında... 87'de başladım tütüne babamdan devraldım. 87'den bu yana tütün yapıyorum. 1994'te traktör aldım. 150 milyon tütün parası aldım. 224 milyon traktör. Şimdi aynı tütün yapsam... Yapsam yapıyorum. 6 milyar, 7 milyar (6-7 bin) lira, benim aldığım traktör 49-50 milyar (bin) lira arada uçurum çok” (İslamoğlu, 2013, 170). Tütün örneğinde olduğu gibi tekil ürün bazında tarımdaki bölüşüm sürecindeki gelişmeleri gösteren birçok örnek verilebilir.

Bu çalışmada önce makro açıdan tarımla ilgili malların genel fiyat düzeyi ve bunun değişimine etki eden faktörler tanımlanacak, daha sonra 2002-2012 dönemindeki tarımsal fiyat gelişimi incelenecektir. Bu analiz, kapitalist

ekonomiyi iki sektöre ayırarak fiyatları tanımlayan Keynes'in (1930) "Para Üzerine Bir İnceleme" eserine dayanmaktadır.

2. Makro Açıdan Tarımda Fiyatlar

İktisat teorisi açısından tarım ürünlerine tüketim malı olarak bakılırsa, tarım/tüketim malı üreten sektörler dışında, bir ekonomide yatırım malı üreten sektörler de bulunmaktadır. Sağlıklı bir bölüşüm analizi yapabilmek için ikili sektör ayırma gitmek daha uygun olacaktır. İkili sektör ayırımına göre, tarımsal ürünlerin fiyatlarının belirlenmesi sürecine makro açıdan baktığımızda, temelde bir sektördeki gelir veya yaratılan değer o sektördeki temel üretim faktörlerine yapılan harcamalara eşittir. Üretim toplam değeri üretim faktörlerinin gelirlerinin toplamına eşit olması gerekir. Özellikle dönem sonu itibarıyla bakılırsa bir üretim/bölüşüm özdeşliği ortaya çıkar. Makalede özdeşliklere dayanan bir yöntem kullanılmasının önemini bu noktada vurgulamak faydalı olacaktır. Makalede tanımlanacak denklem ve özdeşlikler Keynes'in belirttiği gibi tamamen formel ve doğrulukları kendilerinden menkul olsa bile "bütün yararları malzemeyi düzenlemeye ve incelemeye yönelik olup, gerçek dünyanın olgularıyla doldurulup hayat kazandıkları zaman, neden sonuç çizgisini izlemekteki faydaları da anlaşılacaktır" (Keynes, 1930, 144). Özellikle Türkiye gibi gelir ve bölüşüm istatistiklerinin sorunlu olduğu ve yayımlanmadığı bir ülke veya ekonomide gelir bölüşüm gerçeğinin anlaşılmasında, geliştirilecek özdeşlikler düşünüldüğünden çok daha fazla yarar üretecektir. Özetle makalede yapılacak hesaplamalar Keynes'in özdeşlik yaklaşımına dayanmaktadır.

Tarımdaki denklem veya özdeşliklere tekrar dönülecek olursa, tarım alanında üretilen malların değeri tarım malı üreten sektördeki işçilerin payı ile karların (faiz ve rantı da kapsamaktadır) toplamından oluşur. Ancak tarımsal artık veya kar, yatırım malı üreten sektörlerdeki işçilerin harcamaları ile realize edildiğinden yatırım malı üreten sektörlerdeki işçilerin gıda harcamaları tarımsal kara (π_c) eşit olacaktır ($W_I N_I = \pi_c$)². 1 no'lu denklem bu ilişkiyi göstermektedir. Bu basit Keynes/Kalecki modelinde işçilerin hiç tasarruf yapmadıkları, kapitalistlerin de hiç tüketim yapmadığı varsayılmaktadır. Tasarruf ve tüketimle ilgili bu güçlü varsayımlar tarımsal fiyatları hesaplamak isteyen modelin sonuçlarına zarar vermez. Sadece fiyatların olması gerekenden biraz daha düşük hesaplanmasına yol açar. $P_c Q_c$ tarımsal üretim değerini, $W_c N_c$ tarım kesimindeki işçilere yapılan ödemeleri, $W_I N_I$ terimi de tarımdaki kapitalistlerin (aracıların) karlarını veya diğer sektörde çalışan işçilerin harcamalarını göstermektedir.

$$P_c Q_c = W_c N_c + W_I N_I \quad (1)$$

Kar, gelir ile maliyet arasındaki fark olduğuna göre ($\pi_c = P_c Q_c - W_c N_c$), bir önceki paragrafta da vurgulandığı üzere, tarım sektöründeki karlar diğer sektörlerde çalışan işçilerin harcamaları olarak (2) no'lu denklem yardımıyla da gösterilebilir.

$$P_c Q_c - W_c N_c = \pi_c = W_I N_I \quad (2)$$

$W_I N_I$ değişmelerinin nedenini görmek tarımsal fiyatlardaki değişmeyi anlamamıza yardım edeceğinden yatırım malı sektöründeki üretim, değer ve bölüşüm süreçlerine yakından bakalım ve tanımlayalım. $P_I Q_I = I$ toplam yatırım veya bu sektördeki üretimin değerini gösterebilir. Bu değer kapitalist/firma/girişimci ve işçiler arasında paylaşılacağına göre üretim değeri,

$$P_I Q_I = I = W_I N_I + \pi_I \quad \text{olacaktır.} \quad (3)$$

π_I yatırım malı sektöründeki karlılığı göstermektedir. Şimdi (1), (2) ve (3) no'lu denklemler kullanılarak tarımsal ürünlerdeki fiyat dinamikleri ile ilgili bir denklem yazılabilir:

$$\frac{P_c Q_c}{Q_c} = \frac{W_c N_c}{Q_c} + \frac{W_I N_I}{Q_c} \quad (4)$$

$Q_c = A_c N_c$ bu eşitlikteki A_c , tarımdaki ortalama verimliliği gösterebilir. İstihdam düzeyi ile tarımdaki ortalama işçi verimliliği çarpılırsa tarımdaki toplam üretim belirlenmiş olur. (4) no'lu denklem düzenlenip yeniden yazılırsa tarımsal fiyatlar ile ücret, verim, istihdam ve bölüşüm bağlantıları ortaya çıkmış olur.

$$P_c = \frac{W_c}{A_c} + \frac{W_I N_I}{A_c N_c} \quad (5)$$

Makalede istihdam ve tarımsal fiyatlar arasındaki ilişkiyi incelemek yerine makro toplam harcama kavramları ile tarımsal ürün fiyatları tanımlanmak istediğinden (3) no'lu denklemden de faydalanılarak tarımsal ürün fiyatları ile harcama ve bölüşüm ilişkileri (6) no'lu denklemdeki gibi yazılabilir.

$$P_c = \frac{W_c}{A_c} + \frac{I}{Q_c} - \frac{\pi_I}{Q_c} \quad (6)$$

Yatırım malı sektöründeki kapitalistlerin gelirlerinin tamamını tasarruf ettiği varsayıldığından (6) no'lu denklemdeki $\frac{\pi_I}{Q_c}$ terimi $\frac{S}{Q_c}$ terimi ile ikame edilebilir³. Buradaki S toplam tasarrufu göstermektedir. Bu durumda tarım malı üreten sektörün fiyat düzeyi (7) no'lu denklem yardımıyla tasvir edilebilir.

$$P_c = \frac{W_c}{A_c} + \frac{I}{Q_c} - \frac{S}{Q_c} = \frac{W_c}{A_c} + \frac{I-S}{Q_c} \quad (7)$$

(7) no'lu denkleme göre yatırım tasarruf farkının tarımsal üretime oranı $\left(\frac{I-S}{Q_c}\right)$ arttıkça tarımsal ürün fiyatları artacaktır. (7) no'lu denklemdeki birinci terime göre tarım sektörünün kendi iç dinamiklerini gösteren reel tarımsal ücret değişimi de tarımsal ürün fiyatlarını değiştirecektir. (7) no'lu denklemdeki ikinci terim (5)

no'lu denklemdeki $\frac{N_I}{N_c}$ terimin farklı bir görüntüsüdür. İstenirse dışa açık bir ekonomide (7) no'lu denklemdeki I-S terimi yerine harcama gelir modelinden faydalanılarak ithalat (M) ihracat (X) farkı yani M-X terimi yazılabilir⁴. Bu bilginin ışığında (7) no'lu denklem yeniden düzenlenerek (8) no'lu denklem formatında yazılabilir. Böyle bir kullanımın getirdiği kolaylık şudur: Dış açık hesaplarına göre yatırım ve tasarruf kalemlerinin istatistiklerine ulaşmak veya hesaplamak daha zordur.

$$P_c = \frac{W_c}{A_c} + \frac{M-X}{Q_c} \quad (8)$$

Tekrar vurgulamak gerekirse çalışmada temel amaç bu eşitlik ve özdeşlikler yardımıyla Türk tarımındaki fiyat gelişmelerinin geçici veya kalıcı olup olmadığını 2002-2013 dönemi için incelemektir.

3. Türk Tarımındaki Fiyat Değişim Dinamikleri 2002-2013

2014'teki enflasyon rakamlarına bakıldığında hedeflenen %5 enflasyon iken ilk dokuz ayında gerçekleşen enflasyon %10'lara ulaşmıştır. Enflasyon hedefindeki sapmadan tarımsal ürün fiyat artışları sorumlu tutulmuştur. 2014'te tarımsal ürünlerdeki fiyat artışı %15-16'lara ulaşınca, tarımsal ürünlerin enflasyon sepetindeki ağırlığının doğru olup olmadığı ile tarımsal ürünlerdeki fiyat artışlarının geçici olup olmadığı yoğun bir şekilde ekonomi kamuoyunda tartışılmaya başlandı (TCMB, 2014). Tartışmalardaki temel sav hava, don, yağmur gibi iklimle ilgili şokların gerek fiyatlar genel düzeyini gerekse nisbi fiyat yapısını geçici olarak etkilediği şeklindeydi. Tarımdaki geçici fiyat savının doğruluğunu sorgulamak için Türk tarımındaki fiyat değişimlerini yukarıdaki Post Keynesgil teorik çerçevede incelenmeye çalışılacaktır. Ancak böyle bir makro inceleme Türk tarımındaki enflasyonun nedenlerinin biraz daha doğru anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Tarımsal ürün fiyatlarındaki değişmeyi analiz etmeden önce Türk tarımının bilinen yapısal özelliklerini hatırlamakta fayda vardır. Türk tarımının özellikleri olarak, küçük işletme büyüklüğü, düşük verimlilik, yaygın gizli işsizlik, yüksek maliyetler, teknik bilgi ve alt yapı noksanlıkları ve çiftçilerin organizasyon yapısındaki beşeri ve hukuksal yetersizlikler v.b. özellikler sayılabilir (Oral, 2006, 300-311). Bu özellikler ve tarımdaki etkinlik verimlilik tartışmasına başka bir makale veya tartışmanın konusu olarak bakılmalıdır

Küçük ve pazarlık gücü olmayan çok sayıda küçük aile işletmesine sahip olan Türk çiftçisi ile nihai tüketici arasında bağlantı kuran sınırlı araçtan oluşan Türk tarım piyasasının temel örgütlenme biçimi monopsonist veya oligopsonisttir. Türk tarım piyasasının bu yapısı dikkate alındığında Türk çiftçisi tarımsal emekçiye dönüşmekte, ya aracı ya da dünya üretim zinciri içinde pazarlık gücü az bir üretim birimi haline gelmektedir⁵ (Cengiz, 2014, 349, Oral, 2006, 300-304; Topal, 2014,

151-176; Çakmak, Dudu ve Öcal, 2008, 72-103; Teoman ve Tartıcı, 2013, 171-176). Her ne kadar küçük bir arazi sahibi olsa bile Türk çiftçisi bu yapı içinde tarımsal üretimden aldığı pay da (7) no'lu denkleme göre $\frac{W_c}{A_c}$ iken kapitalist araçların aldığı pay da $\frac{I-S}{Q_c}$ olmaktadır. Tekrar (7) nolu denkleme bakılırsa, $\frac{I-S}{Q_c}$ oranındaki değişim hem tarımsal ürün fiyatlarının hem de aracı karlarının değişimini gösteren bir gösterge haline gelmektedir. Geliştirilen modelde aracı karlarındaki değişim; yatırım-tasarruf farkı ile ifade edilse bile, Türkiye'de tasarruf gibi hesaplaması zor bir kalem yerine, rahat bir hesaplama yapmak için dışa açık bir ekonomide I-S farkı, ithalatın ihracata farkı olarak yazılabildiğinden tarımdaki kapitalist araçların karlarındaki değişim ithalat ihracat farkına dayanılarak hesaplanmıştır ve (bkz. 8 no'lu denklem) sonuçlar Tablo 2'de verilmektedir.

Bu noktada bölüşüm hesaplamasını bir örnek yıl alarak (örneğin 2011 yılı) açıklamak çalışmanın anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. (8) no'lu denklemdeki cari fiyatlarla tarımsal üretimin değeri 2011 yılı için aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$P_{2011}Q_{TARIM,2011} = W_c N_c + M - X \quad (9)$$

(9) no'lu denklem, aracı kapitalistler (firma) ile çiftçilerin bölüşüm denklemdir. Bu bölüşüm denkleminde aracı karlarındaki değişimin tarımsal fiyat artışına yaptığı katkıyı elde etmek için denklemin her iki yanını 2011 yılının reel tarımsal GSYİH değerine bölünmesi gerekir. 1998 yılı fiyatları ile tarımsal gelir yazılırsa, reel tarımsal GSYİH $P_{1998}Q_{TARIM,2011}$ olarak ifade edilebilir. (9) no'lu denklemin her iki tarafı 2011 yılının sabit fiyatlarla tarımsal GSYİH bölündüğünde (10) no'lu denklem elde edilir.

$$\frac{P_{2011}Q_{TARIM,2011}}{P_{1998}Q_{TARIM,2011}} = \frac{W_c N_c}{P_{2011}Q_{TARIM,2011}} + \frac{M - X}{P_{2011}Q_{TARIM,2011}} \quad (10)$$

(10) no'lu denklemin son terimi, Türk tarımındaki araçların karlarındaki değişimi ve tarımsal fiyatlara yaptığı katkıyı göstermektedir. Tablo 2'deki 7. sütun (koyu olarak yazılmıştır) tarımdaki karların gelişimini ve tarımsal fiyatlara olan katkısını 1998 baz yılına göre kümülatif bir şekilde göstermektedir. Bu sütundaki değerlerin logaritması alınarak ve birikimli yıl sayısına bölünerek Tablo 2'in son sütununda yıllık olarak kapitalist araçların karlarındaki değişim veya tarımsal ürün fiyatlarına yaptıkları katkı elde edilmiştir. Örneğin 2006 yılında tarımdaki karların 1998 göre birikimli değeri 3,83'tür. 1998 ile 2006 arasında 8 dönem vardır. 2006 yılı ortama kar değerini bulmak için $3,83 = e^{rx8}$ denklemi r için çözmek gerekir. Denklem her iki yanının doğal logaritması alınır 8 bölünürse 2006 yılı karı % 16,7 olarak bulunur. Tablo 2'de de görüldüğü üzere, 2002-2003 yılları krizden çıkış ve toparlanma yılları olarak dikkate alınmazsa son on yıllık bir süreçte tarımsal karların ortalama olarak her yıl %13,21 arttığı görülmektedir. Tablo 2'de bu katkının 2009'dan sonra da hızlandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Tarımdaki Araçlarımlar Karlarındaki Gelişim

	Tarımsal Üretim Cari Fiyatlarla Değeri	Tarımsal Üretim 1998 Sabit Fiyatlarla Değeri	M	X	M-X=I-S	M-X /Tarımsal Üretim 1998 Fiyatları İle*	Türk Tarımındaki Aracı Karlarındaki Değişim (%)*
2002	36055787	8860011	82651980	88380641	-5728661	-0,64657	
2003	45134860	8683024	109320561	104575144	4745417	0,546517	-12
2004	52994026	8928677	146386255	131660989	14725266	1,64921	8,1
2005	60709607	9570096	164513946	141826467	22687479	2,370664	12,2
2006	62658502	9700280	209172139	171926483	37245656	3,839648	16,7
2007	64327333	9046107	231738082	188224754	43513328	4,810172	17,4
2008	72269626	9432905	269387845	227252949	42134896	4,4668	14,8
2009	78770466	9767969	232632073	222102643	10529430	1,077955	0,5
2010	92732631	9998745	294036272	233045907	60990365	6,099802	16,3
2011	103628153	10604053	423670438	311148042	112522396	10,61126	18
2012	111682488	10935277	445706730	372562906	73143824	6,688795	13,5
2013	115658178	11315315	504079452	401409217	102670235	9,073564	14,6

*Hesaplamalar yazara aittir.

Kaynak: TCMB

2004-2013 yılları arasındaki ortalama %13'lük aracı karlarındaki değişim ile tarımsal ürün fiyat artışının aynı oranda artması için küçük ölçekli tarım işletmelerinin gelirinin değişmemesi gerekir. Ancak böyle bir varsayım yapmak yerine dolaylı bir şekilde Türk tarımında çalışan küçük üretici ve çiftçilerin gelirindeki değişimi ve fiyatlara yaptığı katkıyı hesaplamak daha sağlıklı olacaktır. Küçük ölçekli üretici/çiftçilerin gelirindeki değişimi ve fiyatlara yaptığı katkıyı hesaplamadan önce tarımdaki fiyat değişimlerini Tablo 3 ile ortaya koymak çalışma için gereklidir.

Tablo 3 incelendiğinde hem nominal hem de reel açıdan tarımla ilgili değerler küçülmektedir. 2002 yılında tarımsal üretimin nominal değişimi %70 iken üretim/reel gelir %9, tarımsal ürün fiyatları %61 artmıştır. 2013 yılında ise tarımsal üretimin nominal değişimi %4 iken üretim %3, tarımsal ürün fiyatları sadece %1 artmıştır. Bu durumda Tablo 2 ile Tablo 3 arasında bir ikilem ortaya çıkmaktadır: Türk tarımında tarımsal ürün fiyatlarını artıracak aracı karları 2004-2013 arasında ortalama olarak %13,21 artarken tarımsal ürün fiyatları da aynı dönemde ortalama olarak %7,3 artmıştır. İkilem bir soru olarak ortaya konulursa, "Neden Türkiye'de tarımsal ürün fiyatlarındaki artış aracı karlarına göre düşüktür?" Tablo 2 ve 3 arasındaki ikilem Türk tarımındaki küçük çiftçi/üreticilerin fiyata yaptıkları katkı veya gelirden aldıkları pay ile ilgili veriler incelenerek bu ikilem ortadan kaldırılabilir. Ancak bu noktada hesaplama ve

istatistik problemi ortaya çıkmaktadır. TÜİK tarafından gelirler yöntemine göre GSYİH verileri uzunca süredir yayımlanmamaktadır. Bu ikileme cevap vermek için başvurulabilecek bir veri seti de TÜİK'in "Kazanç Yapısı" anketidir. Ancak bu anket 2006 ve 2010 yılında yapılmış ve tarımdaki detaylar da verilmemiştir. Şöyle ki, TÜİK "Kazanç Yapısı" anketindeki sadece idari sorumluluğu olanlar ile olmadan çalışanların ücretleri toplam olarak verilmiş, detaya girilmemiştir. Türk tarımında tarımdan idari olarak sorumlu olan bir işçi aynı zamanda çiftlik sahibidir. Bunun yanında birçok ücretsiz aile işçisi çalıştığından tarım kesimindeki ortalama ücreti hesaplamak ve bu hesaplamayı 2002-2013 dönemi için yapabilmek veri yetersizliğinden dolayı mümkün değildir. Çalışmanın model kısmında Keynes'in özdeşlik ve denklemler hakkındaki önermesi kullanılarak bu aşamada bakiye yöntemi geliştirilebilir. (10) no'lu denklemden veya özdeşlikten faydalanılarak küçük çiftçilerin gelirden aldıkları pay bir bakiye olarak belirlenebilir. Hatta TÜİK anketlerine göre Türk tarımında giderek yaygınlaşan sözleşmeli tarım modeli de birçok çiftçiyi bir işçi haline getirdiğinden ve veri yokluğu da dikkate alındığında, geliştirilen bakiye yöntemi çiftçilerin gelirden aldığı payın da sağlıklı bir şekilde gösterdiği iddia edilebilir. Bu bilgilerin ışığında örneğin (10) no'lu denkleme göre 2001 yılında tarımsal fiyat artışı yıllık %6 iken, araçların karları %18 artmakta dolayısıyla aracı karları %18 artarken tarımsal fiyatların %6 artabilmesi için çiftçilerin gelirlerinin %12 azalması gerekmektedir. Tablo 4'te bakiye yöntemi veya (10) no'lu denklem kullanılarak tarımsal ürün fiyatlarındaki gelişim ve bunun bölüşüm açısından unsurları verilmektedir. Kısacası Türk tarımındaki bölüşüm ilişkileri hesaplanmış ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Tarımsal Üretimdeki Değişimler ve Bileşenleri

	Tarımsal Üretim Değeri (cari)	Tarımsal Üretim Değeri (Sabit 1998 fiyatlarıyla)	Nominal değişim $\Delta(P_c Q_c)$	Tarımsal Üretim Değişimi (Reel= ΔQ_c)	Tarımsal Fiyatlardaki Değişim (ΔP_c)
2002	36055787	8860011	0,70	0,09	0,61
2003	45134860	8683024	0,25	-0,02	0,27
2004	52994026	8928677	0,17	0,03	0,15
2005	60709607	9570096	0,15	0,07	0,07
2006	62658502	9700280	0,03	0,01	0,02
2007	64327333	9046107	0,03	-0,07	0,09
2008	72269626	9432905	0,12	0,04	0,08
2009	78770466	9767969	0,09	0,04	0,05
2010	92732631	9998745	0,18	0,02	0,15
2011	103628153	10604053	0,12	0,06	0,06
2012	111682488	10935277	0,08	0,03	0,05
2013	115941506	11276484	0,04	0,03	0,01

Kaynak: TCMB

Tablo 4: Türk Tarımında Bölüşüm

	Tarımsal Fiyatlardaki Değişim (ΔP_c)	Türk Tarımındaki Aracı Karlarındaki Değişim (%)	Türk Çiftçisinin Gelirden Aldığı Pay veya Tarımsal Fiyatlara Yaptığı katkı
2004	15	8,1	6,9
2005	7	12,2	-5,2
2006	2	16,7	-14,7
2007	9	17,4	-8,4
2008	8	14,8	-6,8
2009	5	0,55	4,45
2010	15	16,3	-1,3
2011	6	18	-12
2012	5	13,5	-8,5
2013	1	14,6	-13,6

Kaynak: Veriler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 4'te de görüldüğü üzere aracı karları artarken Türk çiftçisinin gelirden aldığı pay azalmaktadır. 2004 ve 2013 arasındaki on yıllık süreçte Türk çiftçisinin gelirden aldığı pay ortalama olarak her yıl %5,9 yani %6 oranında azalmıştır. Aracı karlarının %13 arttığı bir ekonomide tarımdaki fiyat artışlarının %7 civarında olmasının sebebi Türk çiftçisinin gelirden aldığı payın azalmasıdır. Yıllık %6 gelir azalışı yedi sekiz yıllık süreçte düşünüldüğünde çiftçilerin gelirinin %79 azalması anlamına gelir. Böyle bir gelir azalma sürecinin küçük üretici veya çiftçiye dayanan Türk tarımsal üretimine ciddi etkileri olacaktır. Bu durumda çiftçinin yapabileceği iki şey vardır. Birincisi eğer kar elde edebiliyorsa ama giderek azalan ölçüde kar ettiği için küçülmek zorundadır. Veya ikinci yol da zararına çalışıyorsa, bu zararlardan kurtulmak için tarımsal üretimi sonlandırmak ve toprağını terk etmek zorundadır. Bu durumda büyük ve sanayi tipi çiftliklerin yaygınlaşacağı söylenebilir (Teoman&Tartıcı, 2012, 163-184). İstihdam, verimlilik ve tarımsal büyüme verilerine bakıldığında her iki sürecin Türk tarımında işlediği rahatlıkla söylenebilir (Özertan, 2013; Şentürk ve Gökova, 2010). Kapitalizmde kar ve birikim yapan üretim birimlerinin kendilerini yeniden üretebildikleri dikkate alındığında üreticinin zarar ettiği Türk tarımında küçülme kaçınılmaz bir sonuçtur. Tarımsal fiyat artışları da bu bölüşüm ilişkilerindeki bozulmanın taşıyıcısından başka bir şey değildir. 2002-2013 ortalama büyüme hızı %2,72 olan tarım sektöründeki verimlilik artışı sınırlı ve sanayi sektörünün oldukça gerisindedir. Boratav'a göre "Millî gelir verilerinden elde edilen sabit fiyatlarla tarımsal katma değer yıllık ortalama artış hızı, ...(zaman içinde) fazla değişmemiş; emek veriminin yükseldiği 1998-2007 döneminde ise aşağı çekilmiştir. Tarımdaki emek fazlasının önemli bir bölümünün üretimden

koparılmasına yol açan süreç, toprak verimi ve katma değer büyüme hızları yükselmeden, sadece işsiz kitleleri artıracak biçimde gerçekleşmektedir” (Boratav, 2009, 17). Türk tarımındaki çiftçi açısından kötüleşen gelir bölüşüm süreci uzunca süredir devam ettiği için önümüzdeki yıllarda ya daha yüksek tarımsal fiyat artışlarının ortaya çıkması ya da daha yoğun bir şekilde daha ucuz olan dünya piyasalarından tarımsal ürün ithalinin artması şaşırtıcı olmayacaktır⁶.

4. Sonuç

Türkiye’de tarım sektöründe ortaya çıkan fiyat değişimleri mevsimsel veya geçici şoklardan kaynaklanmamaktadır. Belki temelinde onlarca mikro problem (finansman, sulama, firma büyüklüğü v.b.) olsa da makro açıdan Türk tarımında bir birikim ve karlılık veya bölüşüm problemi bulunmaktadır. Türk tarımının arz tarafı çok sayıda küçük ücretsiz aile işçilerinden oluşan işletmelerle ile sınırlı sayıdaki aracıardan oluşurken, talep tarafına bakıldığında şehirlerde yaşayan milyonlarca tüketicinin bir araya geldiği bir piyasa yapısı vardır. Bu yapı içinde ortaya çıkan tarımsal ürün fiyatlarına ve bölüşüm ilişkilerine bakıldığında, çiftçiler açısından ciddi dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Tarım ürün fiyatlarının 2013’e kadar ılımlı artış kaydetmesinin sebebi tarımsal üretimi gerçekleştiren küçük üreticilerin ciddi zararlara katlanması veya tahammül etmesi ve ithalattır. Türkiye’deki tarım piyasası yapısı nedeniyle tarımsal fiyat artışları aracılarla gitmekte, üreticilerin eline geçmemektedir. Hatta aracılar üreticileri baskılayarak (gelirlerini azaltarak) tarımsal fiyat artışının iki katı bir hızla kendi gelirlerini arttırabilmektedirler. Tarımdaki bölüşüm süreci böyle devam ettiği sürece küçük üreticiler tarımdan çekilecektir. Genelde beklenen büyük sanayi tipi çiftliklerin ortaya çıkıp çıkmayacağı da belirsizdir. Tarımsal verim artışının sınırlı olduğu dikkate alındığında kırdan kente göç nedeniyle artan kent nüfusunun tarımsal talebi arttıracacağı dikkate alınırca, tarımsal arz ve talep dengesizliğinin Türkiye’de arttığı rahatlıkla söylenebilir. Tarımdaki bu arz talep dengesizliği ve bölüşüm ilişkileri kalıcı olduğu için de tarımsal fiyatlar önümüzdeki günlerde Türkiye’de artmaya devam edeceği iddia edilebilir.

Kaynakça

- Akder, H. (2008). *Pahalı Tarım*, ”[http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/HaziranTemmuz2008/DosyaHaziran Temmuz2008.pdf](http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/HaziranTemmuz2008/DosyaHaziran_Temmuz2008.pdf). (Erişim Tarihi: 28.05.2013).
- Aydın, Z. (2015). *Üçüncü Gıda Rejimi, Türk Tarımı ve Sözleşmeli Tarım: Kumluca Örneği, Türkiye Ekonomisinin Dünü, Bugünü Yarını*, E.Özçelik ve E.Taymaz (Der.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Aydın, Z. (2010). Neo-Liberal Transformation of Turkish Agriculture, *Journal of Agrarian Change*, 10(2), 149-187.

- Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No:454.
- Boratav, K. (2009). Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi, *Mülkiye* , 33(262), 9-24.
- Cengiz, S. (2014). Ekonomik Kalkınma ve Tarım Sektörü, *Türkiye’de Kalkınma*, S.Bekmez (Ed.), Ankara: Efil Yayınları.
- Civan, A. (2010). Türkiye’de Tarımsal Destek Politikaları, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(1), 127-146.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakmak, E., Dudu, H. ve Öcal, N. (2008). *Türk Tarım Sektöründe Etkinlik*, Ankara: Tepav.
- İslamoğlu, B. (2012). *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşümün Sosyo-Ekonomik ve Mekansal Etkileri: Muğla Merkez Tütün Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keynes, J.M. (1930). *Para Üzerine Bir İnceleme*, C.Gerçek (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oral, N. (2006). *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar*, Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, No: 6.
- Özertan, G. (2013). *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Teknoloji Kullanımının Rolü*, http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201301.pdf. (Erişim Tarihi: 22.10.2014).
- Şentürk, B. ve Gökovalı, U. (2010). Türkiye’de Tarımsal Verimliliğin Belirleyenleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Kıbrıs.
- Talas, Mustafa. (2009). *Türk Tarımının Küreselleşmesi ve Ortaya Çıkardığı Toplumsal Problemler*, <http://dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewFile/12/talas> (Erişim Tarihi: 01.06.2015).
- Tan, S. ve Karaönder, İ. (2013). Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği, *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 87-94.

Özgür, T. ve Tartıcı, H.B. (2013). Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik-Kapitalist Dönüşümde Bir Halka Olabilir Mi?, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 163-184.

Topal, A. (2014), Meksika’da Tarım Politikaları ve Kırsal Mücadele Dinamikleri, *ODTÜ Gelişim Dergisi*, Sayı 41.

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b09339a6-8985-4804-8432-b73fea493a68/26Eylul2014TR.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=b09339a6-8985-4804-8432-b73fea493a68>, (Erişim Tarihi: 01.10.2014).

TCMB, *Enflasyon Raporu*, 2010-2014.

Notlar

Not 1. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b09339a6-8985-4804-8432-b73fea493a68/26Eylul2014TR.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=b09339a6-8985-4804-8432-b73fea493a68>.

Not 2. Makalede W ücreti, I yatırım harcamaları ve/veya yatırım sektörünü, C tarım sektörünü, P fiyatlar genel düzeyini, Q reel geliri, N istihdam düzeyini, A ortalama verimliliği göstermektedir.

Not 3. İki sektörlü ekonomilerde fiyat dinamikleri için bakınız. J.M. Keynes, *Para Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren Cihan Gerçek, İstanbul, 2012 (Özellikle X. Bölüm).

Not 4.

$$Y=C+I+G+X-M$$

$$Y-C-T+T-G-I=X-M$$

$Y-C-T=S_p$ özel tasarruf ve $T-G=S_p$ hükümet tasarrufu ve $S_p+S_g=S$ toplam tasarruf olmak üzere,

$S-I=X-M$ veya $I-S=M-X$ yazılabilir.

Not 5. Aracı karlarının teorik detayları için bakınız: Boratav (1980)

Not 6. Keyder’e göre “AKP Hükümeti piyasa köktenciliğinden taviz vermeyi seçti. OECD’nin hesaplarına göre çiftçinin eline geçen fiyatlar dünya fiyatlarının %21 üzerindeydi...1986-88’den 2007-2009’a kadarki 20 yıl içinde Türkiye’deki fiyatlarla dünya fiyatları farkı %21’den %38 yükselirken OECD ortalaması da %28’den %13’e düşmüştür” (Keyder ve Yenal, 2013, 201). Türk tarımının korunmasından çiftçilerin faydalanabildiğini söylemek mümkün değildir. Verilen destekler çiftçilere değil aracılar gitmektedir. (Civan, 2010, 127-146; Cengiz, 2014). Aydın yaptığı Antalya Kumluca köyü alan araştırma sonuçları da ilginçtir. “...Uluslararası ve yerli süper market zincirlerinin giderek artan bir şekilde seracılar ile anlaşmak yerine Kumluca’daki komisyoncular aracılığı ile anlaştıkları ve böylece de üretimde karşılaşılabilecekleri sorunların zararlarından kaçtıkları ortaya çıkmaktadır. Pazar mekanizmasını kontrolünde bulunduran büyük firmalar ile onların yerel taşeronları kendi karlılık oranlarını düşürmemek için hem artan üretim masraflarını üreticilere yüklemekte hem de sözleşmeli tarım ve ortakçı ilişkilerini kullanarak emeğin pazar değerlerini ödememektedir” (Aydın, 2015, 312-314)